

IV. Osamostatňování klientů v mezinárodním srovnání

1. Cíl, metodologie a kritérium výběru

Cílem této kapitoly je stručně zmapovat situaci v **oblasti osamostatňování** ve vybraných zemích Evropy (Bulharsko, Česká republika, Polsko a Rusko) a pro tyto země nastínit základní doporučení řešení daného problému. Jednotlivé země byly vybrány mimo jiné na základě dostupnosti informací, osobních kontaktů výzkumníka (země, ve kterých byla zařízení náhradní výchovné péče navštívena) a dalších informačních zdrojů. Země byly vybrány také z důvodu několikaletého podobného ideologického rámce.

Z důvodu rozsahu této publikace jsme upustili od předložení rozsáhlé teoretické a legislativní analýzy náhradní péče a procesu osamostatňování jednotlivých států. Ty by mohly být obsahem další publikace. Budeme se zde soustředit především na **analýzu problémů** provázejících klienty náhradní výchovné péče v průběhu procesu osamostatňování a samotného odchodu ze zařízení náhradní výchovné péče. Soubor předložených informací by měl sloužit jako předběžná analýza problémů, se kterými se musí klienti opouštějící náhradní výchovnou péči vypořádat.

Mezinárodním srovnáním si neklademe za cíl zpracovat kompletní obraz dané situace. Tato komparace je krokem k dosažení lepšího pochopení potřeb, případně i práv klientů náhradní výchovné péče, především v zemích postkomunistické Evropy. Nutno dodat, že i samotná zjištění jsou omezena nedostatkem systematického shromažďování údajů v oblasti zkoumaného problému. Studie

však odhaluje trendy, které se objevují v jednotlivých státech a současně také problémy, které mohou mít silnou odezvu v ostatních zemích a tudíž nám může pomoci daný problém chápat v širších souvislostech, komplexněji.

Při rozbořech situace v rámci sledovaného problému v jednotlivých zemích byly použity tyto metody:

- teoretická analýza **klíčové legislativy**;
- práce se **statistickými informacemi, oficiálními zprávami**, zprávami nestátních organizací;
- vyhledání zdrojů z **akademického výzkumu**, konferencí aj;
- **rozhovory** s vysokoškolskými odborníky – akademickými pracovníky a učiteli, s odborníky a praktiky vybraných relevantních institucí;
- rozhovory s klienty v zařízeních náhradní výchovné péče a následné péče;
- rozhovory s osobami o tyto klienty pečujícími aj;
- **návštěvy** některých zařízení náhradní výchovné péče a zařízení následné péče.

Shromážděných informací je skutečně mnoho. Byly však vybrány pouze informace, které se týkají následujících oblastí:

- **klientů žijící v náhradní výchovné péči a tuto péči opouštějících** (cílová populace dětí v náhradní výchovné péči a těch, kteří z této péče odcházejí; krátký popis systému a jeho legislativní rámec);
- **přípravy klientů na opuštění náhradní výchovné péče a následných služeb** (postupy v přípravě na osamostatnění, postupy během odchodu z náhradní výchovné péče do následné péče; porušování práv mladých lidí);
- **příkladů dobré praxe** (tj. projektů Francie a Ruska).

Jak již bylo výše uvedeno, pro potřeby této publikace jsme upustili od rozsáhlého popisu první a druhé oblasti, protože vzhledem k rozsahu získaných informací z těchto dvou oblastí by to vystačilo na samostatnou publikaci. Na tomto místě tedy uvedeme pouze stručné **shrnutí informací** z obou oblastí. Ty mohou být východiskem a doplněním toho, co bylo zjištěno v rámci samotného kvalitativního výzkumného **polsko - českého** šetření. Závěry a doporučení vycházejí ze shromážděných dat platných pro rok 2007 – 2010. Úmyslně jsme do analýzy nezahrnovali starší a současně také ne zcela aktuální data, aby byla zaručena validita srovnání.

Co se týče **příkladů dobré praxe**, existuje velké množství malých i velkých projektů, které mají za cíl řešit problémy s osamostatňováním v jednotlivých

zemích. Zde se omezíme na popis projektů ze dvou států (Francie a Ruska), tj. států s odlišným historickým vývojem, ale států, které mají podobné problémy s klienty výchovných zařízení.

Samotná komparace byla také omezena dvěma hlavními činiteli:

- **spolehlivostí údajů** – ta je spojena s nedostatkem údajů k problémům týkajících se odchodu klientů z náhradní péče. Dostupné údaje se týkají spíše náhradní péče jako takové. Údaje tak nemusí být nutně spolehlivé, například v Polsku poskytují tři rozdílné oficiální zdroje tři rozdílná čísla o počtu dětí v „alternativní péči“ (dětské domovy rodinného typu, SOS vesničky aj.);
- **chybějící normativní terminologie** – tzn., že definice obsahově stejného termínu se liší od jedné země ke druhé. „Alternativní péče“ se například používá v Konvenci o právech dítěte jako synonymum pro „péči mimo domov“. Nicméně v mnoha zemích bývalého sovětského bloku se termín „alternativní péče“ používá s významem „alternativní k institucionální péči“. Možná by bylo lépe, kdykoli je to možné, se vyhnout termínům „institucionální péče“ a „instituce“ v případě, že se jedná o velká zařízení náhradní výchovné péče, která stále existují v mnoha zemích bývalého sovětského bloku (příkladem jsou zařízení, která byla navštívena v Sofii a okolí). Neexistuje všeobecně dohodnutá definice termínů „pěstounská péče“, „ústavní péče“ a „výchovná péče rodinného typu“ aj.

2. Zdroje a výzkumy cílových skupin

Již bylo zmíněno, že většina zemí nabízí k problematice klientů (dospívajících, mladých lidí) opouštějící náhradní výchovnou péči jen velmi omezená data (oficiální statistiky). Vystává zde tedy požadavek sběru **systematičtějších a komplexnějších dat** stejně jako monitoringu klientů opouštějících náhradní výchovnou péči. Spolehlivé, systematické a porovnatelné oficiální statistiky a informace z **monitorování problému** jsou nezbytně nutné pro tvorbu vhodných podpůrných programů osamostatňování klientů náhradní výchovné péče, které by byly tvořeny jak na státní úrovni, tak na úrovni neziskových organizací. Kromě Polska nebyl v dalších srovnávaných zemích proveden žádný **ucelený velký výzkum**, týkající se klientů opouštějících náhradní výchovnou péči. V Bulharsku byl Mihovou proveden jediný takto cílený výzkum pod názvem *Život po ústavní péči* (Mihova, 2008).

V České republice nebyl žádný velký výzkum na téma osamostatňování klientů náhradní výchovné péče proveden, přesto byla data nalezena v jiných studiích týkajících se ohrožené mládeže. Zde můžeme uvést **situační analýzu**, kterou provedlo Sdružení SOS vesniček pod názvem *Systém náhradní péče o děti a mladistvé* (Folda a kol., 2009). Analýza však potvrdila, že mladiství, kteří opouštějí ústavní péči, jsou znevýhodněni z celé řady důvodů. V roce 2007 publikovalo Ministerstvo vnitra **analýzu dat** týkající se mladistvých opouštějících ústavní péči a výchovně nápravná zařízení mezi lety 1995 – 2004 (MVČR, 2007). Zpráva potvrzuje, že Česká republika postrádá jasně definovaný, vnitřně propojený, a co je nejdůležitější, fungující systém následné péče pro mladistvé. Všechny studie týkající se náhradní výchovné péče prováděné nestátními organizacemi potvrzují **vysoce procento romských dětí** v ústavních zařízeních. V posledních desetiletích romské děti pokrývají 60% všech klientů v ústavní péči (srovnej: Řičan, 1998). Vzhledem k současné české legislativě (zvláště zákona 101/2002 Sb., o ochraně osobních údajů) nemůže být řada informací o klientech opouštějících ústavní péči sledována do detailů. Není např. možné klienty rozlišit na „romské a neromské“.

Jak již bylo také výše uvedeno, systém náhradní výchovné péče je rozdělen mezi několik ministerstev, není tedy možné najít žádný snadno dostupný **centrální zdroj statických dat** zabývající se problematikou osamostatňování klientů náhradní výchovné péče.

Výzkumy na téma osamostatňování dětí byly provedeny rovněž ve Francii. Většina výzkumů z této oblasti se zaměřuje na kritické období mezi dospíváním (pubertou) a dospělostí. Liší se především, co se týče metodologického pojetí. Z tohoto hlediska je můžeme rozdělit na dva typy: výzkumy pracující s **kratším časovým úsekem** a výzkumy **dlouhodobé** (longitudinální). Dlouhodobě zaměřené výzkumy jsou však méně časté. Nalézt dospělé osoby, které strávily dětství v institucionální péči a které by měly zájem se následně podrobit výzkumu (vzpomínání na možná ne příliš příjemné období jejich života, se kterým se často obtížně vyrovnávaly) není zrovna snadné. Navíc výsledky těchto výzkumů je pak těžké porovnat kvůli rozdílům v **metodologickém pojetí a výzkumném vzorku**. Přesto však, provedením syntézy těchto prací lze dojít k závěru, že se jedná o skupinu osob, u kterých je zvýšená pravděpodobnost sociálního znevýhodnění, vyloučení, nebo dokonce vzniku duševních poruch (Courtney, Dworsky, 2006).

Ze zemí, které zde budou analyzovány, bylo **Polsko** z tohoto pohledu výjimečnou zemí, neboť zde byla provedena řada studií, týkajících se mladých osamostatňujících se klientů zařízení náhradní výchovné péče. V Polsku jsou oficiální

data dostupná z těchto zdrojů: Ministerstvo práce a sociálních věcí (www.mpips.gov.pl), Polský Centrální statistický úřad (www.stat.gov.pl) nebo Ministerstvo spravedlnosti (www.ms.gov.pl). Téma opouštění náhradní výchovné péče bylo obsahem **několika studií**. Mimo jiné se jedná o **kvalitativní výzkumnou studii**, která byla provedena v Polsku v r. 2009 SOS Dětskými vesničkami a také Asociací Robinson Crusoe (FRC, 2007). V rámci této studie byly provedeny rozhovory s 30 respondenty, které zahrnovaly představitele Ministerstva práce a sociálních věcí, představitele podpůrných státních institucí (PCPR, MOPS apod.), rodiče pěstouny, sociální pracovníky z rezidenčních zařízení, vedoucí nevládních organizací a mladistvé opouštějící náhradní výchovnou péči (Ibisz a kol., 2007). Asociace Robinson Crusoe rovněž vydala „Przewodnik usamodzielnienia“ – Průvodce osamostatnění (Banasiak, 2010) a „Usamodzielniaj sie zdrowo“ – Zdravě se osamostatňuj (Bunowska, 2011), ve kterých jsou pro klienty velmi přehledně a srozumitelně zpracována (vhodnou volbou jazyka a zpracování pomocí přirozeného jazyka a obrázků) témata jako: zdraví, přátelé, vlastní prezentace, práva, povinnosti, vzdělání, práce, bydlení apod.

V **Ruské federaci** mohou být oficiální data týkající se mladých lidí opouštějící náhradní péči získány z následujících zdrojů: z **analýzy ochrany práv klientů**, kteří opouštějí náhradní péči a analýzu jejich úspěšnosti začlenit se do nezávislého života, kterou provedlo Ministerstvo vzdělávání a vědy v roce 2008. Dále Ministerstvo zdravotnictví a sociálního rozvoje zveřejnilo **zprávu o rozvoji náhradní péče rodinného typu** (MHSD, 2007). Federální agentura pro vzdělávání předložila **studii o péči rodinného typu** se zaměřením na sociální faktory (FAE, 2007). Výbor Federálního shromáždění o rodině, ženách a dětech zveřejnil **protokoly důležitých parlamentních jednání** v této oblasti (FACFWC, 2008). **Monitorující studie** situace těch, kteří opouštějí náhradní péči, byla provedena Ministerstvem vzdělávání a vědy a soukromou společností Next Media v roce 2008.

Ojediněle existují i studie, které mapují situaci zemí bývalého sovětského bloku, kde toho bývá o problematice osamostatňování a odchodu z náhradní péče napsáno relativně velmi málo. Zde můžeme uvést **publikaci** týkající se ochrany dětí a péče o ně v Bulharsku, Rusku, Slovensku, České republice a Německu (Cavdarova, Kriviradeva, 2011), s přispěním autora této publikace (Prokop, Prokop, 2011) nebo publikaci kolektivu autorů (Lerch, Stein, 2010). V jiných zemích, jako jsou Rakousko, Francie aj. bylo tomuto problému věnováno mnohem více pozornosti, jak je např. doloženo v publikaci M. Steina a E. Munroové (2008).

3. Situace ve vybraných zemích (Bulharsko, Česká republika, Polsko a Rusko)

3.1. Klienti žijící v náhradní výchovné péči a tuto péči opouštějící – shrnutí

Přestože nejsou data z jednotlivých zemí přímo srovnatelná, neboť část z nich je neúplná, je možné si vytvořit poměrně jasnou představu vzhledem k hlavním typům náhradní péče. V jednotlivých zemích byli mladí lidé nejčastěji umístováni do:

- **opatrovnictví** (guardianship) nebo do péče členů širší rodiny (kinship);
- **velkých ústavních zařízení** (residential care facilities);
- rodin – **pěstounské péče** (foster care);
- **malých dětských domovů** (small children's homes);
- **SOS vesniček**;
- **náhradních rodin**.

Ve sledovaných zemích většina dětí a mládeže žila v opatrovnictví, v péči členů širší rodiny nebo ve **velkých ústavních zařízeních**. Menší část jich byla adoptována (family setting), dána do pěstounské péče, do malých dětských domovů (small children's homes) nebo do SOS vesniček a náhradních rodin. Nicméně mezi jednotlivými zeměmi byly zjištěny **významné rozdíly**. Obecně však bylo vysoké procento dětí a mládeže ve velkých institucích (v Bulharsku nejvyšší počet – 98%). Procento dětí a mládeže, žijících v opatrovnictví nebo s členy širší rodiny se také pohybovalo ve velkém rozpětí. Procento těch, jež žili v náhradních rodinách, včetně pěstounské péče, v malých dětských domovech (small children's homes) nebo SOS vesničkách se lišilo v rozmezí od 2% v Bulharsku až po několik desítek procent v Polsku. Z toho vyplývá, že ve všech zkoumaných zemích jsou děti stále velmi často umístováni do **velkých ústavních zařízení**, a nikoli do péče rodinného charakteru.

Jak jsme již jednou zmínili, ve většině sledovaných zemí chybí dostatek přesných, komplexních a centrálně shromažďovaných dat, týkajících se počtů osamostatňujících se mladých lidí ze sledované populace. Získaná data nemohou být považována za přesná, kompletní či spolehlivá, jelikož kompetence k zajišťování těchto služeb je rozdělena mezi více aktérů a spolehlivých dat je tak nedostatek. Za celou Ruskou Federaci neexistují statistiky o cílové populaci. Informace jsou pouze regionálního charakteru. Např. databáze Ruské federace nezahrnovala

informace ohledně osob starších 18 let žijících mimo rodinu, přestože některé regiony mají vést evidenci dospívajících do jejich dovršení 23 let věku.

Oficiální statistiky odhalují, že **stáří klientů**, kteří opouštějí zařízení náhradní výchovné péče ve vybraných zemích, se pohybuje v rozpětí 18 až 26 let. V Ruské federaci odcházejí klienti mezi 18 až 23 lety. Klienti, kteří pokračují ve studiu nebo se připravují na výkon řemesla, mají také často nárok na **zvláštní podporu** (např. slevu na VŠ kolejích, částečné jim jsou hrazeny náklady na bydlení apod.). Data z některých zemí (jako je např. Česká republika či Polsko) ukazují, že u mladých lidí, kteří pokračují ve studiu, dochází k osamostatnění později.

Informace o tom, jakými směry se klienti opouštějící náhradní výchovnou péči vydávají, jsou velmi omezené. Přitom jsou tato data zásadní pro ověření, jak si následně vedou v klíčových oblastech. Tento typ analýzy umožňuje srovnání s celkovou populací a slouží k rozhodování o formách služeb, jež by měly být těmto klientům opouštějícím náhradní péči poskytovány. Pokud by byla tato data sbírána pravidelně, mohla by být po čase použita pro měření dosažených úspěchů v procesu osamostatňování – **osobního růstu** (úspěchu) a zároveň by mohla sloužit jako ukazatel zlepšení v oblasti služeb.

Klíčové oblasti, které by měly být sledovány, zahrnují:

- **vzdělání;**
- **kvalifikace a zaměstnání;**
- **bydlení;**
- **zdraví a pocit spokojenosti.**

Byť jsou data, jež jsou v rámci zkoumání problému k dispozici, omezená, přesto prokazují, že uvedená skupina dosahuje jen malého úspěchu, co se týká výše zmíněných oblastí (vzdělání, zaměstnání, bydlení a další oblasti, včetně psychického a fyzického zdraví), což má za následek vysoké riziko **sociálního vyloučení**.

Největší potíže zažívají ti mladí lidé, kteří opouštějí velká ústavní zařízení (Česká republika, Bulharsko). Jen pro srovnání, jedna výzkumná zpráva o stavu problému v Gruzii hovoří dokonce o „**institucionalizovaných dětech**“ a „vyloučené podtřídě“ (CRC, 2007).

Ukazuje se, že klienti **dětských domovů rodinného typu** (malých domovů s malými skupinami klientů) si vedou lépe a že mladí lidé vzrůstající v **pěstounské péči** mají stejné vzdělávací a zaměstnanecké příležitosti jako jejich vrstevníci, kteří žijí ve svých původních rodinách. Zároveň je zde zdůrazněno, že klienti, kteří pochází z **SOS dětských vesniček**, jsou lépe připraveni z hlediska svých

komunikačních dovedností, vzdělávacích výsledků, postojů k práci a studiu a z hlediska zaměstnatelnosti.

Ukazuje se také, že klienti z velkých ústavních zařízení žijí v **izolaci**, mají **nedostatek potřebných informací** a nerozumí dostatečně okolnímu světu. To je spojeno s vážnými problémy, se kterými se klienti setkávají po opuštění náhradní péče, včetně **diskriminace a stigmatizace**. Velmi důležitým zjištěním je skutečnost, že záhy po opuštění náhradní péče se množství těchto mladých lidí ocitá na ulici, kde se mohou stát oběťmi fyzického či psychického násilí, sexuálního zneužívání, únosu či obchodu s lidmi.

Přes uvedené problémy lze říci, že vyhlídky těchto mladých lidí do budoucnosti nejsou beznadějně. Bylo zjištěno, že řada těchto dospívajících má skvělé výsledky ve vzdělávání. Dále např. to, že mladí Poláci se stávají po opuštění ústavních zařízení a pěstounské péče relativně soběstačnými.

Systém ochrany dítěte je nejednotný a jsou do něj začleněna různá ministerstva a státní agentury. Těmito institucemi bývají: Státní agentura pro sociální podporu, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo školství a vědy, Ministerstvo práce, zaměstnanosti a migrace aj.

Ve většině mapovaných zemí má hlavní zodpovědnost za služby spojené s poskytováním náhradní (sociální) péče vláda. To je většinou definováno legislativou týkající se **ochrany dítěte, péče o dítě a sociální péče**. Ve většině zkoumaných zemí je odpovědnost a úkoly týkající se péče o děti a mladé lidi z náhradní péče rozdělena mezi množství různých odborů či ministerstev. Například v České republice je těchto odborů 5 (viz kapitola 1.2), v Bulharsku je zodpovědnost rozdělena mezi 3 odbory či ministerstva. Tato dělení mají negativní vliv na kvalitu zmiňovaných služeb. Poskytování služeb dětem může být také rozděleno mezi ústřední a místní správu. Ve všech zemích je pozitivně vnímáno zapojení **neziškových organizací** do poskytování služeb.

Informace, týkající se jednotlivých zemí odhalují, že jen velmi málo legislativy se týká specificky **přípravy pro opuštění péče**, případně podpory osamostatňujících se dětí a mladých lidí. To znamená, že právní opatření jsou zahrnuta do obecnější legislativy, vztahující se k sociální péči a péči o děti. Často tato legislativní opatření předcházejí konkrétnímu plánování péče jakožto hlavní přípravy pro mladé lidi v procesu osamostatnění. Např. v Polsku je získání podpory v procesu osamostatňování podmíněno předložením Individuální plán osamostatnění.

V některých zemích dovoluje právní rámec mladým lidem zůstat v „náhradním domově“, dokud se vzdělávají (viz výše), legislativa jim také umožňuje získat

finanční podporu. V Bulharsku a v některých federálních oblastech Ruské federace je pomocí **finanční podpory** a zavedením zaměstnaneckých kvót zajištěna podpora zaměstnávání těchto mladých lidí. V České republice a v Polsku je nabízena **osobní asistence a poradenství** za účelem pomoci těmto mladým lidem s nalezením ubytování a zaměstnání. Ani v jedné ze zkoumaných zemí neexistuje legislativní opatření, jež by řešilo zajištění služeb pro mladé lidi, kteří opustili instituce náhradní péče.

3.2. Příprava na opuštění náhradní výchovné péče a následné služby – shrnutí

V praxi jsou příprava na odchod z náhradní péče a následná péče (asistence při osamostatňování) zajišťovány buď centrálně, nebo lokálně a to jak příslušnými úřady, tak nestátními neziskovými organizacemi.

Příprava na osamostatnění probíhá na čtyřech úrovních:

- **ve škole** – zajištěním základních životních dovedností;
- **v zařízeních náhradní výchovné péče** rámci samotné přípravy na osamostatňování;
- v rámci **speciálních programů**, poskytovaných SOS dětskými vesničkami a dalšími nestátními neziskovými organizacemi;
- pomocí tzv. „**plánů životních cest**“, a to především tutorů (opatrovníky) (Polsko a Francie).

Ve všech zemích jsou vypracovávány **přípravné programy** k osamostatňování, přesto se přístup k těmto programům a kvalita samotné přípravy na osamostatnění liší jak mezi jednotlivými zeměmi, tak v rámci zemí samotných. Musíme však konstatovat, že zdaleka ne všichni mladí lidé jsou adekvátně připraveni na život dospělého člověka.

Následné služby (after-care services) a pomoc zpravidla zahrnují:

- **finanční podporu** (vázanou na podporu vzdělávání a zaměstnání);
- **bydlení spojené s pokračováním ve vzdělávání**, další druhy bydlení (např. různá částečně nezávislá zařízení, zařízení pro lidi bez domova a sociální ubytovny)
- **program pro podporu** mladých lidí realizovaný SOS dětskými vesničkami a malými dětskými domovy;
- **poradenství**;

- **podporu v rámci jednotlivých zařízení** náhradní výchovné péče a v centrech následné podpory a péče;
- **peer program** – pomoc poskytovaná již osamostatněnými mladými lidmi (v rámci různých projektů).

Informace získané z jednotlivých zemí dokazují, že ve všech sledovaných zemích je **následná pomoc** v určité formě poskytována, přestože se kvalita liší v závislosti na konkrétní instituci, zemi či oblasti, ve které mladí lidé žijí. Liší se rovněž v dostupnosti programů neziskových organizací, případně programů SOS dětských vesniček.

Stejně jako v případě **přípravy na osamostatnění**, ani zde neexistuje žádná garance toho, že všichni mladí lidé budou mít během svého dospívání a osamostatňování adekvátní podporu a péči.

Mnoho zdrojů z jednotlivých zemí upozorňuje na problematiku v **oblasti bydlení**. Ztráty bydlení („bezdomovectví“) je často spojená právě s klienty náhradní výchovné péče. Je to vždy velké téma ve všech sledovaných zemích. Například v Ruské federaci je klientům jen minimálním způsobem státem garantováno, že budou mít mladí lidé přístup k bydlení zajištěn.

V několika mapovaných zemích se poskytuje **finanční podpora na vzdělání** a asistenci týkající se zaměstnání. Přesto se jeví jako problematická **nízká kvalifikace** mladých lidí této skupiny: jejich nízké vzdělání a nedostatečné zaučení; závislost na **nelegálním zaměstnání**, jež může bránit v dosažení zdravotních a sociálních zvýhodnění (zdravotní a sociální pojištění), případně zaměstnanec-
kých benefitů.

Zdroje informací nás nepřesvědčily o tom, že by mladým lidem byla poskytována odborná pomoc, jež by jim pomohla překonat často až **chronické psychické problémy**, způsobené problémy a stresem v průběhu procesu osamostatňování, zahrnující pocit izolace, obtíže při navazování osobních vztahů a další problémy, týkající se sociální integrace v rámci vrstevníků.

Nejčastější téma, které se zároveň jeví jako společné všem státům, by se dalo vyjádřit jedním pojmem: „**institucionalizace**“. Ta jistým způsobem „poškozuje“ život většiny klientů, žijících ve velkých ústavních zařízeních, neboť právě zde jsou nejčastěji jejich práva porušována. Jde především o:

- fyzické a psychické **zneužívání** v institucích náhradní péče;
- **stigmatizaci** („nálepkování“);
- neschopnost dosáhnout dostatečných **vzdělávacích a psychických potřeb** klientů;

- nedostatečná **individualizace** v přístupu ke klientům;
- **emocionální separace** (separace z hlediska vzdálenosti) od rodičů;
- selhání v úsilí adekvátně připravit a podporovat klienty v procesu dospívání a osamostatňování.

Specificky se pak jedná např. o:

- neschopností naplnit **potřeby romských dětí**;
- odebrání dětí rodičům z důvodu **chudoby nebo neadekvátního bydlení**;
- mnohonásobné **přesuny dětí** z jednoho zařízení do druhého.

4. Vybrané příklady dobré praxe (Francie a Rusko)

4.1. Příklad dobrého řešení ve Francii – Asociace „Notr’Asso“

Asociace byla založena v roce 1984. Do té doby sloužily její původní prostory pouze jako jakási ubytovna pro mladé lidi v nouzi. V roce 1985 začala asociace přijímat klienty ze všech částí Francie a začal se tedy rozrůstat i sbor pedagogických pracovníků. Hlavním partnerem asociace se stalo hlavní město Paříž. Vznikla tak instituce ve své době jedinečná, která se v roce 1989 rozšířila ještě o **centrum podpory vzdělávání**.

Za 20 let existence této instituce využilo její služby více než 600 klientů. V současné době (rok 2014) je v pařížské Notr’Asso celkem 32 klientů, chlapců i dívek. Jsou ve věkovém rozmezí 17 – 21 let a jsou sem přiděleni Úřadem sociální pomoci dětem, nebo na základě „zákona o sociální pomoci a o rodině“, který je součástí francouzského Občanského zákoníku. Jedná se o klienty, kterým se nedostává podpory od rodiny, a jsou bez prostředků, což jim ztěžuje **začlenění se do společnosti**. Jejich pobyt v instituci může být prodloužen až do 21 let, pokud o prodloužení klient požádá a Generální rada žádost schválí.

Asociace klienty přijímá na základě vlastní iniciativy. Klienti musí projevít zájem o **pomoc při vzdělávání a psychologickou podporu**. Dále musí být dostatečně **samostatní**, aby zvládli sami bydlet, zorganizovat si každodenní činnosti a musí se účastnit nějaké formy vzdělávání. V rámci možností pracují denně na svém osamostatnění.

Pro pracovníky asociace jsou důležité: porozumění problémům klientů, **analýza situace klientů** v jejich rodině a analýza jejich „životního příběhu“. Pracovníci Notr’Asso jsou přesvědčení, že samostatné bydlení, v tomto případě ve smyslu odstěhování se od rodiny, pomáhá mladým lidem obnovit původní vztahy s okolím.

Rodiny umístěných klientů jsou ředitelem pravidelně informovány o činnosti asociace a situaci klientů. Pokud si to klient přeje, mohou ho jeho rodiče nebo zákonní zástupci v Notr'Asso navštívit.

Úloha instituce je následující: „Uspokojit poptávku po **sociální pomoci dětem**; především pak nezletilým a jejich rodinám, osamostatněným nezletilým a plnoletým do 21 let poskytnout jim podporu materiální, výchovnou a psychologickou, pokud by jejich problémy mohly vážně narušit jejich rovnoměrný vývoj.“

Cíle instituce jsou:

- sestavení a sledování **studijního, či pracovního plánu** na počátku aktivního života;
- úspěšný **vstup do společnosti**;
- schopnost **žít samostatně**, sestavit si rozpočet a následně získat vlastní bydlení a naučit se nakládat samostatně se svými prostředky;
- **psychologická pomoc**;
- **osamostatnění klienta**.

V současné době (2014) se Notr'Asso věnuje dvěma projektům. Jednak je to projekt „Individualizovaný doprovod“ a dále projekt „Stát se samostatným“.

Projekt „Individualizovaný doprovod“

Jedná se o doprovod výchovný, školní a psychologický:

- **výchovný doprovod** znamená, že každému klientovi se věnuje vychovatel, který jej doprovází při každodenních činnostech (péče o zdraví, vzdělávání, administrativní úkony, pracovní zapojení, vedení rozpočtu, socializace a samostatnost v bydlení). Klient se s vychovatelem setkává zhruba dvakrát týdně, ať už doma, nebo při zařizování různých věcí;
- **školní doprovod** se týká pouze těch klientů, kteří o něj požádají. Jedná se jedno setkání týdně po celý rok. Asociace uvádí, že této služby využívá asi 50% klientů;
- **psychologický doprovod** je nezbytný. Díky němu mohou vychovatelé poznat osobnost klienta, a toto poznání samozřejmě vhodně zapojit do práce s ním. Sezení s odborníkem je uskutečňováno nejméně jednou týdně.

Projekt „Stát se samostatným“

Díky tomuto projektu, který je propojen i s výše zmíněným projektem si může každý z klientů vyzkoušet, zda je schopen žít sám a zvládat každodenní „těžkosti“

běžného života. Součástí projektu Stát se samostatným je samostatné ubytování a finanční příspěvek pokrývající životní náklady.

- **Samostatné ubytování** – to může využívat každý klient. Jedná se o byty, jejichž majitelem je Notr'Asso. Během svého pobytu by měl klient zjistit, který typ ubytování mu v jeho situaci vyhovuje nejlépe. Zda si sám pronajme garsoniéro, bude žít na univerzitní koleji, zda bude sdílet větší byt s přáteli (kolokace), nebo zda se vrátí „domů“. Celý proces by měl proběhnout tak, aby mohl klient Notr'Asso opustit nejpozději v 21 letech. Se svolením asociace a Úřadu sociální pomoci dětem může klient využívat své vlastní ubytování a požádat Notr'Asso o příspěvek na něj, pokud je to nutné;
- **finanční příspěvek** – ten má pokrýt životní náklady je určen k zvládnutí každodenních výdajů. Je poskytován ve spolupráci s Úřadem sociální pomoci dětem. V podstatě se jedná o příspěvek na bydlení a takzvané kapesné. Celková hodnota příspěvku se odvíjí od míry samostatnosti klienta. Mění se na základě zdrojů, které klient začíná získávat zaměstnáním. Výsledná částka se řídí vyhodnocenou adekvátní úrovní života a umožňuje klientovi vybavit si pronajatou garsoniéro (nádobí, záclony apod.). Výsledkem by měla být schopnost klienta zařídit si ubytování na vlastní osobu a náklady – můžeme tedy říci, že se jedná o přípravu na finanční samostatnost.

Je důležité dodat, že rozpočet je sestavován za účasti klienta a jeho vychovatele po celou dobu pobytu. Během prvních tří měsíců od přijetí je klient ubytován v „hotelovém“ pokoji, kterými Notr'Asso disponuje. Tento systém je zaveden proto, aby bylo možné zhodnotit schopnost samostatného žití a organizace každodenních činností ještě předtím, než je klientovi nabídnut pronájem garsoniéry. Následně může být klientovi nabídnuta garsoniéra buď v rezidenci, patřící Notr'Assu, nebo od soukromého pronajímatele. Garsoniéra v rezidenci je vybavena kuchyňským koutem a koupelnou s toaletou a je plně zařízená. Výměra bytu bývá 19–23 m². O rezidenci se stará správce, který je v kontaktu s asociací. Od soukromých pronajímatelů je zajištěno celkem 11 bytů o výměře 15–25 m². Vybavení garsoniéry je stejné, jako v prvním případě. V případě potřeby jsou byty asociací renovovány. V rámci samostatného bydlení a pružného (odstupňovaného) finančního příspěvku se klienti ještě více učí zodpovědnosti a přibližují se samostatnosti, která je od nich očekávána na konci pobytu v Notr'Asso (Notr'Asso, 2014).

4.2. Příklad dobrého řešení v Ruské federaci – „Murziki“ a „Rovnováha“

Vraťme se k otázce socializace jedince, který období dětství a dospívání strávil v dětském domově (viz kapitola 2.4). Hlavní inspirací je zde článek v časopise „Ruský reportér“ - „Русский репортёр“ №39. (Sokolov – Mitrič, 2010). V článku pod názvem „Když dětský domov, tak raději špatný“ si autor položil otázku: „*Může být jedinec v životě úspěšný, pokud strávil celé období dospívání v dětském domově?*“ V článku jsou uvedeny čtyři životní příběhy lidí, kteří dospívali v dětských domovech. Také je zde rozhovor se zakladatelem občanského hnutí „**Murziki**“, které pomáhá dětským domovům nejen penězi, ale hlavně radou: učí děti „běžnému samostatnému životu“ a zvyšuje jejich šanci na úspěch.

Jiná je charitativní organizace pod názvem „**Rovnováha**“, která je založena bývalým chovancem (zde se stále používá termínu „chovanec“) dětského domova Alexandrem Gezalovym, a také se zaměřuje na socializaci těchto dětí. Vypadá to trochu jako „klub chovanců dětských domovů“, ve kterém děti řeší každodenní otázky, které jsou pro obyčejného člověka běžné – jak nakupovat v obchodě, jak uvařit oběd, atd.

Hlavním problémem je zjevně to, že si velká část chovanců po dosažení 18 let neví rady, co a jak dál v běžném životě? Většina z nich začne zneužívat alkohol nebo drogy, páchají **trestnou činností**. Podle statistik Generální prokuratury Ruské Federace se pouhých 10% absolventů ruských státních dětských domovů a internátních škol plně socializuje, 40% z nich páchají zločiny, 40% začne brát drogy nebo pít alkohol, až 10% z nich spáchá sebevraždu.

Neschopnost běžného života, neschopnost vztahu k základním věcem se vyskytují u klientů dětských domovů a jiných výchovných zařízení především proto, že celý život strávili „**ve všem hotovém a připraveném**“ – jídlo, střecha nad hlavou, postel, to vše poskytlo výchovné zařízení. Když v některých případech získají takové děti v 18 letech vlastní byt od státu, většinou neví „jak dál“. Nejsou totiž plně socializováni, nejsou schopni samostatného života.

Otázkou je, jak rozvíjet tuto schopnost, jak povzbudit děti, jak je motivovat pro osobní rozvoj. Ukázkou jisté možnosti jsou dvě hnutí, která jsme již zmínili – „Murziki“ a „Rovnováha“. Lidé, kteří se zapojili do těchto hnutí, vytváří podmínky pro rozvoj dětí, učí ne slovy, ale zkušenostmi a prožíváním (zážitky) „na vlastní kůži“.

„Murziki“

Občanské hnutí „Murziki“ vzniklo v roce 2000, je založeno Germanem Pjatovym. Murzik je typické jméno pro kočku v Rusku. Tento název vznikl, protože to bylo první, co napadlo Pjatova, když poprvé přijel s charitativní pomocí do dětského domova. „Murzik je ten mladý člověk, který potřebuje pomoc, a zároveň ten mladý člověk, který může pomoci.“

Ze začátku to bylo pouze charitativní hnutí s věcnou pomocí. Když poprvé v roce 2000 vyrazil Pjatov spolu s kamarádem do dětského domova ve městě Rybinsk, už měl představu, jak to bude vypadat dál. Snažil se pomáhat jen těmi věcmi, které děti opravdu potřebují – žádné hračky a jídlo, jenom obuv (zimní a letní), oděv a spodní prádlo.

Brzo ale Pjatov zjistil, že pouhá humanitární pomoc neřeší problém socializace dětí. Oblečené a obuté děti dětských domovů stejně skončili často ve vězení nebo rychle propadali alkoholismu a narkomanii. Pjatov řešil otázku jak investovat „do mozků“. Vznikly dílny v patronátních dětských domovech, nebo se uskutečňovaly společné výjezdy na letní tábor. Dalším krokem bylo poskytnout dětem šanci na pracovní kariéru. Pro někoho je tato iniciativa „vstupenkou do života“, jiným pomohla nabýt zkušeností v práci a komunikaci, ale byli i ti, kteří nevydrželi rušný život ve velkoměstě (Moskvě) a odešli zpátky do rodného městečka nebo na vesnici.

Objevují se i názory, že by se metody tohoto hnutí neměly používat, že jsou pro děti velmi náročné a těžké. Metoda totiž spočívá v tom, že první půlrok „Murziki“ poskytují absolventům výchovných zařízení ubytování a zaměstnají je ve vlastních nebo „nasmlouvaných“ firmách. Pak už na ně jen dohlížejí a nijak do jejich života nezasahují. Polovina z mladých, kterým byla tímto projektem poskytnuta šance, nesnesli život v Moskvě a odešli. Ti, kdo se vrátili, přiznávají, že už mají větší zkušenosti a mají orientaci v rozličných životních situacích. Hnutí spolupracuje se 78 výchovnými zařízeními (stav k září 2008).

Kromě poskytování příležitostí (šancí – tzv. „Murlandská šance“) existují i další programy podpory dětí v dětských domovech při přípravě na osamostatnění. K nim patří:

- program „**Murlandská počítačová gramotnost**“ – v rámci programu 10 dětských domovů získalo počítačové učebny. Pro děti je to šance na vyšší konkurenceschopnost v dalším životě (počítačová gramotnost je v dnešní době naprostou samozřejmostí);
- program „**Murlandská psychologická adaptace**“ – v rámci programu je dětem, které se do výchovných zařízení dostali kvůli špatné situaci

v rodině, poskytována psychologická pomoc. Děti dostávají knihy o psychologii a metodické příručky, je jim nabízena placená psychologická podpora (veškeré náklady hradí „Murziki“);

- program „**Murlandský životní prostor**“ – přestože některá výchovná zařízení nepotřebují materiální pomoc, existuje mnoho dětských domovů, kde není ani základní nábytek jako regály nebo postele. V rámci tohoto programu „Murziki“ poskytují tzv. koutky životní adaptace. V nich děti sami mohou z nabízeného materiálu vyrobit s pomocí dospělých potřebný nábytek (obvykle jsou to lůžka, regály, stoly, židle). „Murziki“ poskytují veškeré dřevo, nářadí a nátěrový materiál.

Jiným směrem jak poskytovat pomoc, je podpora a pomoc „**bezprizorním**“. Spadají sem **děti bez rodičovské péče**, které se nenacházejí toho času ve výchovném zařízení. Pomoc těmto dětem je organizována buď formou dohledu, jestliže dítě zůstává v rodině, nebo přesunem dítěte do výchovného zařízení, pokud je již ohroženo.

Hodnotit hnutí „Murziki“ lze jen pozitivně. Tito lidé se snaží co nejvíce pomáhat dětem, které pomoc potřebují. Uplatňují také princip „neškodit“ ve své činnosti. Jejich metody spolu s materiální pomocí jsou účinné a prospěšné (Murzik.ru, 2009).

„Rovnováha“

Jiné občanské hnutí, které existuje ve formě charitativní organizace, se nazývá „Rovnováha“ (Gezalov, 2008). Její zakladatel Alexandr Gezalov je bývalým chovancem dětského domova. V roce 2002 v časopise „Sever“ byla vydána esej „Slané dětství“, ve kterém Gezalov popisuje svoje dětství v dětském domově. Hnutí „Rovnováha“ vzniklo v roce 2000. Je také držitelem několika řadů Ruské federace – Řádu Sergeje Radonežského a Řádu za zásluhy o vlast 2. stupně. Kromě „Rovnováhy“ podporuje i jiné projekty, zaměřené na socializaci dětí – studie „2GA“ (spolu s Alexejem Gazarjanom), projekt adopce sirotek „Hledám maminku“ a mnoho dalších aktivit.

Jeho pohled na situaci je ale odlišný od již popsaného Pjatova. Článek „Ruského reportéra“ „Když dětský domov, tak raději špatný“ je vlastně pojmenován podle názoru vlastního Gezalovovi. Vlastní zkušenost ho přivedla k zajímavé, ale poměrně kontroverzní myšlence – **děti, které měli v dětském domově klidnou, zapatřenou a pohodlnou atmosféru, nejsou životaschopné**. „Blahobytný dětský

domov je ukolébavkou před zastřelením“, říká Gezalov. **Naopak, když jsi vyrostl ve špatném dětském domově, máš ještě šanci.**

Ve své práci se Gezalov opírá o několik základních kamenů, zásad. Tyto principy Gezalov vytvořil podle vlastních zkušeností a často ve své praxi uplatňuje to, co sám prožil na vlastní kůži:

- **Sportovní dovednosti**, schopnost se o sebe postarat. Vztah ke sportu, sportování a návyky v oblasti bojových umění jsou nezbytné, pokud hovoříme o životě ve výchovných zařízeních. Obvykle jsou dětské domovy velmi uzavřeným kolektivem, ve kterém může dojít k řešení konfliktu na úrovni hrubé síly. Vládne zde myšlenka, že sport bude přínosem pro chovance dětského domova po celý jeho život;
- **Ozbrojené síly jako sociální výtah**. Pro chlapce by se vojenská služba mohla stát určitým „sociálním výtahem“ ve společnosti. V Rusku na rozdíl od většiny evropských států je vojenská služba povinná. „Sociální výtah“ je ve formě další dobrovolné služby (založené na kontraktu – smlouvě). Možnost stát se důstojníkem láká svými výhodami a prestiží ve společnosti;
- **Učit se, učit se, učit se!** (Lenin). Od samého začátku se musí chovanec dětského domova neustále rozvíjet a učit se. Gezalov ve své autobiografické publikaci říká, že když měl potíže v dialogu s vrstevníky, prostě věděl, že se musí dozvědět od učitelů a z knih to, co oni mají od rodičů;
- **Víra jako smysl života**. Víru považuje Gezalov za stejně důležitou složku pro vytvoření rovnováhy. „Co mi pomůže vyrovnat se s tímto komplikovaným životem?“, ptá se Gezalov ve své knize. Víra se pro něho stala vodítkem, ale žádné fanatické představy do toho nevnáší. Církev na jedné straně má velmi rozvinutou síť „poboček“ ve formě kostelů, klášterů a chrámů, na druhé straně je jejím posláním starat se o všechny, kdo pomoc potřebují. Ve spolupráci s pravoslavnou církví je Gezalov od roku 2000, tedy od založení organizace „Rovnováha“.

Gezalov tvrdí, že toto je možná dobrá cesta pro sebeurčení, pro samostatný život. Vedle ní existuje ještě jiná cesta – jestliže bude dítě adoptováno co nejdříve, všem těmto nepřijemným věcem se dá adopcí do značné míry vyhnout.

Zmíněná studie „2GA“ (Studie sociálního projektování 2GA, 2011) je společný projekt Anna Gezalova a Alexeje Gazarjana. Její cíle jsou rovněž zaměřeny na **socializaci dětí z dětských domovů**, ale kromě této činnosti se studie zabývá i dalšími cíli: šíření informací o činnosti charitativních organizací, podpora neziskových organizací, rozvoj soukromých nadací. Její hlavní myšlenkou jsou

profesionalizace neziskových organizací, multiprofesní tvořivost (ideje se rodí na rozhraní profesí), sociální partnerství, „vědomá osiřelost“ (znamená chápání své minulosti a své budoucnosti, vyrovnání se s ní).

Studie „2GA“ spolu s organizací „Rovnováha“ poskytuje několik programů spojených s integrací a socializací dětí. Sem patří např. letní tábor „**Žlutá ponorka**“, projekt „**Slané Rusko**“ (cílem je zvýšení informovanosti společnosti a státu o situaci v socializaci dětí z dětských domovů), svazy absolventů dětských domovů, projekt „**Pátá stránka**“ (pracovní integrace absolventů dětských domovů; pátou stránkou je chovanec dětského domova – první je charitativní organizace, druhá je odborový svaz, třetí je zaměstnavatel, čtvrtá je vzdělávací ústav).

Činnost Anna Gezalova lze hodnotit pozitivně. Jeho práce je založena na vlastních zkušenostech, má představu o problémech „absolventů“ výchovných zařízení. Hlavní metody, které uplatňuje ve své praxi, jsou **podpora, socializace a rozvoj osobnosti**. Snaží se zapojit do socializace mladých nejen soukromé neziskové organizace a dobrovolníky, ale i církve, kterou považuje za účinnou v případech uzavřené společnosti venkova. Zaměřil se také na spolupráci se státem formou vytváření neziskových organizací a na práci se vzdělávacími ústavy a odborovými svazy.

Tyto dvě organizace, které pracují velmi vzdáleně od sebe vzhledem k místu působnosti („Murziki“ v Moskevské oblasti, „Rovnováha“ v Karelské republice), mají stejné poslání – děti, které vyrostly ve výchovném zařízení a které nemají schopnosti vypořádat se s běžnými životními situacemi a problémy. Různé formy občanských hnutí jako jsou „Murziki“ nebo „Rovnováha“ se snaží u těchto dětí povzbudit chuť k životu. Jejich zásady jsou velmi podobné a můžeme je shrnout do těchto čtyř:

- **Zásada zajištění základních věcí a potřeb** – věcná, materiální pomoc, ze které odstartovalo svoji činnost hnutí „Murziki“, je nezbytná pro uspokojení základních potřeb (oblečení, obuv, kvalitní nábytek atd.);
- **Zásada pomoci** – dětem se poskytuje psychologická pomoc, někdy se podporou může stát i víra;
- **Zásada práce** – tuto metodu hájil A. S. Makarenko ve svých „koloniích“, kdy chovancům výchovných zařízení poskytoval práci v dílnách;
- **Zásada podpory** – chovanci dětských domovů mohou požádat o podporu v jakékoli životní situaci. Bývalí chovanci mohou dostat zaměstnání ve smluvní firmě.